

I. Z politiky zemědělské.

Zemědělství české za posledních padesát roků.

(Přednáška na manifestačním rolnickém sjezdu dne 16. května 1903 v Praze na výstavišti v budově »Hospodářské Uranie«. »Obrana zemědělců« v Praze, roč. VII. čís. 39 z 19. května 1903.)

Vysoce vážení pánové! Po řadě schůzí a výkladů, které se týkaly jednotlivých důležitých aktuálních otázek rolnictva českého, chci na tomto místě podati stručný přehled hospodářsko-politických názorů, jež se v zemědělstvu českém od 50 let vystřídaly. Tato budova byla o jubilejní výstavě 1891 věnována retrospektivě a také já v této síni chci podati kousek retrospektivy na 50 minulých let, jak se zemědělsko-politické názory v lidu českém vyvíjely a vystřídaly. Jako děti jsme se učili básni Boleslava Jablonského »Tři doby země české«. Jak uvidíme, lze také dobu od roku 1848, pokud jde o hospodářsko-politické názory, rozdělit ve tři období. Není, jako v básni oné, první slavným a druhé neslavným, ale říci lze aspoň o posledním, že ono — jako to v básni Jablonského — vlastně teprve začíná, a doufám, že také začíná slibně a plodně.

Navazujeme tedy na rok 1848. Víme, že to byl velmi důležitý akt politiky zemědělské, který se tehdy udál — vyvazení pozemkové —, víme dále, že nebyl všude postup s vyvazením týž jako v Rakousku. Ve Francii provedeno zrušení robot a zavedení svobodné dělitelnosti r. 1791 najednou. V Prusku naproti tomu zákon o volné dělitelnosti statků selských předcházel před konečným obecným a nuceným vyvazením z robot. Vyvazení bylo dovršeno v Prusku současně jako u nás, kdežto zákon o volné dělitelnosti byl tam vydán o kolik desetiletí dříve. V Rakousku byl, jak známo, chod opačný. Vyvazení 1848, volná dělitelnost 1869 a v letech pak následujících.

Bezprostředně před rokem 1848 Čech František Brauner v knize dosud málo doceněné vyličoval selské poměry v Čechách. A tento spisovatel, který v lidu žil a který vlastně ani nebyl nějakého rozhodného konservativního směru, velebil staré zákonodárství, které svými předpisy činilo ne- možným roztloukání selských statků; on také již tenkrát — a to jest zvláště zajímavé — zcela vážně promlouval o přílišném zadlužení statků

selských za starého režimu. To souviselo ovšem s věcmi zvláštního rázu. Synové selští hleděli se tehdejší dlouhé povinnosti vojenské vyhnouti, a prostředek jediný byl, když se ještě před odvodem stali samostatnými hospodáři. Takto bylo na jedné straně podporováno dělení, kde v mezích zákona bylo ještě možno, aby syn mohl ještě býti samostatným, a na druhé straně, kde nebylo lze oddělit, šel otec předčasně na výměnek a obtížil statek břemeny, i tak rostlo zadlužení. A byl to Brauner, který r. 1847 současně se vzdáleným francouzským socialistou François Vidalem probíral otázku předlužení statků selských. Brauner s hlediště prevence, Vidal s hlediště regulace. Příklad Braunerův ukazuje, že se tehdy ještě nehledělo na ty věci venkoncem se stanoviska nějaké všeobecné abstraktní zásady, nýbrž že podle poměrů domácí půdy a stavu, jaký se na ní vyvinul, hledaly se bez ohledu na myšlenkový ruch, který vířil ostatní Evropou, prostředky záchrany a povznesení.

A tu jako hrom uhodil rok 1848. Ve spojení s politickým ruchem a jakýmsi radikálnějším proudem vystupují také názory agrárně-politické již zásadně přiosťreněji. V zákoně, který se týká vyvazení, nebylo vlastně zahrnuto nic o dělitelnosti pozemkové. Tu zůstalo v platnosti staré selské právo, které v různých zemích rakouských sice nebylo jednotné, ale všude směřovalo k tomu, aby statek selský celistvý byl vždy v jedné ruce uchován, aby se bránilo jeho rozdrobení a předlužení atd. Hned v zápětí po vyvazení pozemkovém vystupují však ideje svobodné dělitelnosti. Byl to v lednu r. 1849 — tuším 20. ledna — na kroměřížském sněmu tehdejší chrudimský poslanec, pozdější místodržitel, ský rada P l a č e k, který podal návrh ještě dosti opatrně stylisovaný, jímž vláda se vyzývala, aby předložila osnovu zákona, kterou by se upravila dovolená dělitelnost pozemků, a sice pozemků podle zákona z října 1848 vyvazovaných i pozemků dominikálních, které byly nejdále osvobozeny od povinnosti vydržovati patrimonialní soudy, a tato dělitelnost že má míti meze jen v ohledech na zadlužení hypoteční, na potřeby výživné, a potřeby daňové; tedy jisté meze se připouštějí. Navrhovatel motivoval věc tak, že na jedné straně odpadly příčiny, které dříve nutily k zachování celistvosti statků jako zejména ohled na dostatečnou sílu potažní k robotám a přípěžím a j., a na druhé straně potřebou, aby mohl rolník scelovati pozemky, aby domkářští bezzemci mohli přijíti k majetku pozemkovému, aby výroba na statcích zmenšených mohla býti vydatnější a obyvatelstvo hojněji zásobeno potravinami.

Téhož roku v říjnu ministerium orby a hornictví, roku 1848 nově utvořené, svolalo sjezd rolnických a lesnických hospodářů do

Víd n ě. Tento sjezd se také vyslovil pro odstranění překážek volné dělitelnosti a toliko přidal jisté formální omezení, totiž že má zásadně býti vyslovena svobodná dělitelnost, ale v jednotlivých případech provedení že mají okresní a krajské výbory dáti svolení, a jen kdyby se rozcházeły, že má právo uděliti souhlas přejíti na instance zemské. Cituji to proto, abych ukázal, jaké asi byly tehdejší myšlenkové proudy. Obecně panoval vlastně názor, že volná dělitelnost — t. j. volná dělitelnost mezi živými, volná moc pořizovací a odstranění starého zákonného práva dědického, které jednotlivého nastupujícího dědice zvláště protežovalo — že tato volná dělitelnost vlastně již vyplývá z osvobození pozemků selských, které nastalo vyvazením. Tento názor táhne se potom dobrých 20 let a není takřka ani člověka, který by o tom chtěl pochybovati. I vyplývá z tohoto názoru dvojí snaha, dvojí směr myšlení a tužeb, který se dá charakterisovati takto: 1. Zrušením robot povstaly změny, které vyžadovaly docela nového technického i hospodářského zařízení — tedy pokrok techniky; následkem toho je třeba pouze zákonů, které by tomuto pokroku svědčily, aby byl co možná vydatný, zákony, které se týkají usnadnění úvěru, komasací a pod.! 2. Odstranění posledního omezení svobody pozemkové, tedy zkrátka odstranění starého práva selského.

Obraťme se, pánové, nejprve k této posléze dotčené otázce. »Veřejného mínění« před rokem 1848 ještě vlastně nebylo a po roce 1848 mohlo se, pokud se týče věcí zemědělských, projevovati jen ve spolcích, které v sobě soustřeďovaly zemědělce. Na prvním místě byla to Vlastenecká hospodářská společnost. Přispěním této společnosti konal se r. 1856 v Praze sjezd, jehož jméno dnes nás naplňuje jakousi nelibou hrůzou. Byl to sjezd »německých hospodářů polních a lesních«. Tehdáž následkem přináleživosti nynějších zemí předlitavských k Bundu toto »německý« znamená hospodáře a lesníky z t. zv. Německého bundu. Sjezdu předsedal Jan Adolf kníže S c h w a r z e n b e r g, prvním místopředsedou byl slavné paměti Albert hrabě N o s t i t z, pozdější zemský maršálek a jeden z hlavních sloupů t. zv. historické šlechty. Tomuto sjezdu byly na program položeny některé zajímavé otázky. Jedna byla, kterými cestami má se na pomáhati vzdělání rolnictva; druhá, jaké má příčiny panující drahoty obilní a jak by se jí odpomohlo. Dalším článkem programu byl zásadní problém, jakými prostředky prostředně či bezprostředně může vliv vlády — rozuměl se tu vliv zákonodárství i správy — ku povznesení zemědělství účinně býti vykonáván. Když se člověk na tento program podívá, myslí si, že se samozřejmě musela vyvinouti velkolepá agrárněpolitická debata. Nám kdyby hodil takové sousto dnes — o odstranění drahoty obilí

nebylo by arci řeči —, není pochyby, že by bylo látky na veliký rozhovor. Obracíme pozorně list za listem tehdejších zajímavých protokolů — je k nim připojen také seznam účastníků, kolik známých českých jmen se v něm najde! — obracíme listy, čteme debaty, a díváme se. Klade se sice důraz na vývoj školství od nejnižšího k nejvyššímu, pokud se týče přílišné drahoty obilí, na niž bylo stěžováno, vykládá se, že svoboda tržby je hlavní prostředek, aby se dražota zamezila, také na jistou organizaci se poukazuje, na skladiště, ve kterých by se v dobách příznivých skládaly zásoby pro leta zlá — ale při 4. bodu vidíme, že vlastně o tom velkém problému, který na př. r. 1849 rozvinul Plaček, není ani zmínky. Mluví se o vlivu vlády, zákonodárství a správy, o vlivu veřejné moci vesměs jen v tom smyslu, že mají napomáhati volnému rozvoji atd. Jediný člověk, to byl cizinec, baron Hertzfeld, se odvážil na poznámku, že by bylo také uvažovati o dědickém právu selském, především vzhledem k tomu, má-li býti pozemkový majetek pokládán za základ společnosti státní či má-li rolnický statek považován býti jen za pouhý objekt hodnotný, za pouhé zboží.

I pokud jde jen o zemědělské zájmy, není prý tato otázka nezajímavá, ježto by se dalo přece jen uvažovati, má-li také úprava dědického práva vliv na vznik neb úpadek zemědělství, je-li zachovati statky pokud možno nezadlužené, aneb nechati je přecházeti na dědice se zadlužením větším, a pak je viděti také jako předmět obchodu častěji z ruky do ruky přecházet. Ale to právě je věc, pravil řečník, která se v různých zemích různě jeví a mohla by se řešiti jen empiricky. Na sjezdu nikdo, pánové, na tento podnět nereagoval, a jeden z předních zemědělců tehdejší doby, Komers, za hlučné pochvaly celé společnosti prohlásil, že stát největší službu může prokázati rolnictvu tím, že mu dopouští tvořiti spolky a svá přání vysloviti. A konec konců hrabě Albert Nostitz jako předsedající resumoval výsledek debaty v ten smysl, že z ní vyšlo na jevo, že je žádoucí všechna možná svoboda vlastnictví, tedy jen nepřímý vliv vlády odstraňováním obmezení svobodě vadících, a jen kde obecné dobro vyžaduje, má stát zasahovati a řídit. Když to přehlédneme, vidíme i v tomto shromáždění, ve kterém seděl výkvět tehdejšího zemědělství naší země, v němž sedělo tolik české šlechty, že tato tvořila vlastně jádro zdejších účastníků, že i v tomto sjezdu, kde měly tolik váhy ryze konservativní živly, pro hospodářsko-politické problémy znělo heslo jen: volnost, svoboda, aby byl možný samočinný rozvoj, aby se výroba povznášela! O úvěru ovšem také nebylo mluveno s jiného zřetele, než s tohoto.

Když se, pánové, obrátíme ke stránce druhé, můžeme říci, že tenkrát v mnohém směru se stalo mnoho dobrého. Vlastenecko-hospodářská spo-

lečnost působila příkladem a povzbuzením, výstavami atd., ona byla středem všech takových akcí, jichž živý rej také na výstavišti zdejších naše oči blaží, ona měla velký zájem na rozvoji asociace, spolků zemědělských, a v tomto ohledu mnoho konala. Snad ještě mnohý v tomto shromáždění se pamatuje na polní kázání Horského, který apoštoloval po Čechách pro střídavé hospodářství, dal si v každé vesnici, kde chtěl přednáseti, předložit od rolníků plán pozemků, konkrétně u každého statku věc probíral. Na paměti máme učitele svépomoci české, jako byli Kodym, Šimáček — zkrátka můžeme říci: stalo se mnoho pro technické povznesení zemědělství. To bylo vůdčí ideou všech hospodářů našich po velkém aktu vyvazení pozemkového roku 1848. Při tom pomýšlelo se s péčí úzkostlivou na školství a odborné vyučování, věnována pozornost též rozvoji úvěru atd. Všechno to však bylo pořádáno pod heslem, které jaksi bylo samozřejmo: úplná svoboda pozemkového vlastnictví. V jistých věcech přichází nyní člověk až ke komickým zjevům. Narazil jsem na Braunera, který zrovna před r. 1848 se tak zajímal o předložení pozemkové a obíral se otázkou, jak je zameziti. Když se v prvních letech šedesátých zřizovala Hypoteční banka království Českého, zrovna tak v jejím odůvodnění jako 10 let před tím v odůvodnění francouzského »Crédit foncier« stojí myšlenka, že má sloužiti tomu, aby se na ni převáděly selské dluhy, aby se zadlužení selské dostalo na racionální základy.

Tedy zase návrat k myšlence zadlužení. Ptáte se po prostředcích, že ano? A náš sněm tehdy nově založené bance hypoteční nedal do vínku ani žádnou výbavu, maje za to, že si pomůže sama. Proto také dlužník, když dostal zástavní listy, ptal se drožkářů, kde je prodá, a prodával úpisy 5procentní, na 100 zl. znějící, za 68 zl. Všecko se mělo podle očekávání jen samočinně rozvíjati.

Tu ještě ovšem pořád formálně staré právo selské platilo. A tu na novém sněmu českém r. 1861 vystoupil — jako tenkrát český poslanec Plaček roku 1849 — zase český poslanec Sadil a podal návrh, aby se zrušilo staré selské právo dědické, a aby se zavedla úplná volná dělitelnost pozemková. Návrh byl potom opakován a konečně nově zřízená okresní zastupitelstva požádána o dobrozdání. Většina jich vyslovila se pro volnou dělitelnost. A tak se konečně uskutečnilo, co bylo považováno, jak jsem již řekl, za nezbytný důsledek vyvazení. Říšským zákonem z r. 1868 bylo vysloveno, že v těch zemích, které prohlásí volnou dělitelnost pozemkovou, i dědické právo selské má zmizeti a mají platiti obecné předpisy občanského zákona i pro dědické právo u statků selských. Celý akt svobodného zřízení zemědělského byl tu dovršen.

My vidíme, že se tu ráz doby dá vytknouti zcela určitě. To, co se zdálo, že je nutný následek vyvazení, totiž prohlášení úplné svobody vlastnictví pozemkového, volná dělitelnost, stejnodílné právo dědické atd., to konečně si vynutilo platnost dokonalou přičiněním zemědělců samých. Při tom zemědělství technicky bylo povznášeno, a já, pánové, toto slovo technicky podtrhuji jednou, dvakrát, třikrát. Dnes, po vývoji mnohých desetiletí od zavedení volné dělitelnosti, po plném půlstoletí od vyvazení pozemkového, cítíme, že při vši vzácné velké snaze, kterou naši otcové osvědčili na půdě nového svobodného zřízení agrárního pro povznesení zemědělství, že při ní scházel přece jeden moment. Zemědělec, když se stal po roce 1848 svobodným, když vykoupil se z desátků, robot, když byl nucen z té příčiny a ještě více změnami komunikačními a rozšířenou možností trhovou způsob hospodaření změnit, zemědělec v takové posici nemohl míti na tom dosti, když byl dobrým technicky, když věděl, jak zacházeti s půdou, jak hnojit, jak a co zasévat, jak chovati dobytek. On potřeboval ještě něco jiného: on měl a musil míti jistou komerční působnost — a na to tehdejší doba nevpomněla. Nevychytáme nikomu nic; to, co vykonáno, bylo ctihodné dost, ale, pánové, rolník český přece dnes pyká, že tenkrát nebyl stejně vřelý zřetel obrácen také k této stránce jeho povolání, on dnes s námahou, a již s mnohými překážkami se potkává, hledí nahraditi to svými organisacemi nákupními, prodejními, skladišti a pod. organisacemi, které ho mají vyškubnouti a osvoboditi z rukou překupnických. Je otázka, zdali péče o tuto stránku výchovně-zemědělskou nebyla někdy i důležitější než ty jednostranné starosti o povznesení technické.

Jděme dále. Před rokem 1870 a po něm trval v Praze **H o s p o d á ř s k ý klub**. Bylo to středisko zemědělské inteligence české a bývaly v něm hojné rozhovory a plodné debaty. V r. 1870 také tam byla řada výkladů, jež měly za předmět, zdali a jak zemědělství v Čechách od roku 1848, tedy od vyvazení, pokročilo. Bylo zajímavo, že vystupovali řečníci, kteří to popírali; jiní ovšem to tvrdili. Tak konečně Komers, tehdejší vůdčí hlava tohoto klubu, viděl se nucena ve zvláštním výkladu vyložit, jak on na věc hledí, udál-li se jaký pokrok v zemědělství českém a jaké prostředky pokládá za žádoucí k jeho dalšímu zabezpečení. Komers nebyl skoupý na slovo a tak ve své přednášce, když byl vylíčil, že skutečně se pokrok stal a příklady jej dovodil, vyčerpal plnou abecedu od a do z na požadavky českého zemědělství — a všechny týkaly se pouze otázek technických, povznesení zemědělského úvěru a pod. Ani jediný se neobírá otázkami stavu a majetku selského, ani jediný se neobírá otázkou právního obchodu s pozemky, dědickým právem a pod. O úvěru byly i po vydání slavné knihy

Rodbertovy ještě pořád představy, jakoby si rolník nevypůjčoval k něčemu jinému než na meliorace a investice a provozovací potřeby, jakoby jiných podniků úvěrních u rolníka nebylo. A to, pravím, bylo po slavné knize Rodberta-Jagetzowa, to bylo více než dvacet let po tom, kdy Brauner byl tak klasicky na tuto otázku uhodil. Tak naprosto plaval Hospodářský klub v liberálním běžném směru. Komers brzo vydal malou učebnici národohospodářskou, které se užívalo také na hospodářských školách. Tato je zrcadlem těchto požadavků. O agrárně-politickém problému, který tou dobou začíná se v Německu ozývat — ani slova.

To byla povaha tehdejší doby. My ovšem můžeme si také z části vysvětliti, proč se lidé netrudili otázkami, jež tak velice trídí nás. V prvé řadě byla to novota, kterou způsobilo vyvazení, byly to mocné interesy techniky zemědělské, které poutaly, a k tomu přišla řada let příznivých úrod, mocný vzrůst zemědělského průmyslu. Vždyť se pamatujete, že zrovna okolo roku 1870 nastává velký rozvoj cukrovarství a pod. Ovšem právě historie tehdejšího cukrovarství patří do řady trudných dokladů, jak velkou bylo škodou, že rolnictvo české vstoupilo na tento čistě moderní základ bez komerční dokonalosti. Tolik slibných českých závodů se vykrvácelo na tento nedostatek.

Věci se ovšem znenáhla měnily. Nastávalo, jak to velmi často bývá, jisté vystřízlivění; sem tam se začalo cítiti — a byly to i nesnáze, které postihovati začaly i krajiny cukrovarnické — že pouhým vyvazením pozemkovým a pouhým dekretováním svobodné dělitelnosti přece jen nebyl způsoben ten ideální stav, který lidé očekávali. Chcete se tomu diviti? Pánové, nedivme se tomu. Podívejte se, s jakou horoucností očekávali lidé úplný převrat všech společenských poměrů od pouhého zavedení ústavního státu. Jaký to byl jásot, jaké vítání konstituce. My jako studenti — sedí tu milí soudruzi z těch dob — my naplněni byli ještě docela představou konstitučnosti, na nás vanul ještě vzduch osmačtyřicátníků. Co to bylo, pánové? To bylo spoléhání ve formu, to bylo spoléhání, že pouhá veřejnoprávní forma promění také lidi. Dnes úpadek parlamentarismu nás z mnohých ilusí vyhojil. Jako ve francouzské revoluci si představovali, že je třeba jen dekretovati svobodu a že se ihned všecko v duši lidu zdvihne a k dokonalosti převrátí, tak tomu bylo i zde. Byla to víra ideálních lidí, a když se jí postupem času nepřinášelo dosti posily, nastal obrat smýšlení. Tento obrat, pánové — je to zajímavé — nastává v zemědělské radě, která nastoupila na místo staré Vlastenecko-hospodářské společnosti, jež byla roku 1871 zrušena pro domněle nepřístojné politické projevy. Začátek tohoto hnutí jest vlastně — žel mi to říci — zase v jistém spojení s poměry

německými. Není tu již možný takový »sjezd německých polních a lesních hospodářů« v Praze jako r. 1856, ale vliv německý se jeví jinak. V Německu, jak známo, se vytvořila na konci let sedmdesátých silná agrární strana, a když Německo roku 1879 najednou zavedlo agrární cla, bylo to heslo, které také u nás myslí uchvátilo. A je zase zajímavé vyličití — zde mohu to učiniti jen krátce — jak ve spojení se zemědělskou krizí, proti které se hledá obrana v obilních clech, také se rozvinují nové plány agrárně-politické.

Toto období má tři stupně. Prvním je referát barona Berlepsche v zemědělské radě roku 1881. Z podnětu jednoho hospodářského spolku byl tehdy hospodářským spolkům v Čechách předložen problém volné dělitelnosti. Ze 79 spolků odpovědělo 76 a 42 vyslovilo se pro obmezení volné dělitelnosti. Jak tomu bylo dávno, co okresní výbory se vyslovily pro ni? A tímto poměrně dosti nevinným prohlášením začíná vlastně obrat v celém veřejném mínění zemědělsko-politickém, především u nás Čechů, neboť Němci v zemědělské radě ještě dlouho tomu proudu odpírali. A baron Berlepsch shrnul na konec svůj návrh tak, že se má zemědělská rada zasazovati o zákonodárné opatření v příčině posloupnosti dědičné, jíž by budoucímu dědici byla zachována nedílná usedlost nepřilíš zadlužená zvláště s ohledem na odhad reality ceně výnosu přiměřený; dále má se podporovati svobodné tvoření selských statků svěřenských a mají se nalézti ochranná opatření proti drobení statků rolnických po způsobu obchodním, t. j. proti živnostenskému parcelování.

Hned r. 1882 následoval další projev, který se v celku pohyboval jaksí v těchže tendencích, a r. 1885 ve velkém elaborátu zemědělské rady, který se týká krise zemědělské celé a který jednal ovšem také o clech — mimochodem řečeno také o průplavech, při čemž se žádalo ve prospěch zemědělství upravení českých řek pro plavbu — v tomto elaborátu bylo žádáno, aby byly zřízeny nedílné kmenové usedlosti rolnické, aby překáženo bylo tvoření latifundií, umožněno vyvazení hypoteční a aby stíženo bylo lehkomyšlné a zákázonosné rozprodávání usedlostí rolnických. V jiném podání z té doby byl zejména požadován »homestead«, to, co se u nás jmenovalo »domovinou«, ona známá instituce americká, při které jisté minimum statku rolnického buď plochou neb peněžní hodnotou vyjádřené se z exekuce vyjímá. U nás ovšem si v zemědělské radě homestead spletli s kmenovým statkem. Později se užívalo raději výrazu existenční minimum. Ale jisto jest, že tu najednou vystupují určité požadavky, ne ještě podrobně formulované, které však již dávají vale zásadě volné dělitelnosti, nebo aspoň hledají jistý kompromis mezi dělitelností a jistými potřebami

jejího obmezení, jen že vystupují požadavky ještě roztroušené a nevypracované, a co více — vystupují za jisté oposice.

A zde přicházím ke kusu pohnuté historie. Jsou to věci dávno odbyté a myslím, že nikoho již nebolí a že se o nich může mluvit s klidem a bez domnění, že by snad šlo o rekriminace. Tenkrát se udál zajímavý obrat. Sám jsem jako člen zemského výboru při něm spolupůsobil. Z těch požadavků, které tu kvasily, uskutečnil se v zákonodárství jediný, to byl říšský zákon o posloupnosti ve statcích velikosti střední a běželo o prováděcí zákon zemský. Nynější poslanec prof. dr. F i e d l e r jako úředník zemského výboru vypracoval velký pamětní spis, který byl rozeslán zastupitelstvům; byl v něm vylíčen historický vývoj selského práva v Čechách a učiněna řada otázek, které se táhly k tomu, jak by se mohlo vyhověti různým požadavkům říšského zákona. Konečně přidána otázka o volné dělitelnosti, je-li žádoucí ji omezit čili nic. To bylo, pánové, velké neštěstí, že tento oběžník padl do doby velkého politického vzrušení v Čechách. V takových dobách nebývá dosti klidu k soudnému probrání. A tak, pánové — dnes se to vysvětluje docela klidně —, z oběžníku se stal chromný agitační prostředek. Ve volební agitaci r. 1889 jsme my nebožáci stáli jako lotři, kteří vlastně chtějí obnoviti starou robotu. Ale oposice tato, která zmařila včasné vyřízení zemského zákona doplňujícího k říšskému zákonu o posloupnosti ve statcích středních, ona měla i dobrý konec, jak to již bývá, a sice hned v r. 1889, v roce volebním.

Jak známo, pánové, počala se tenkrát tvořiti vlastní agrární strana česká pod jménem »strany selské«, ještě ovšem v rámci nově vystupující strany svobodomyšlné, ale jako samostatný, řekl bych, sbor její neb její křídlo. Mám v živé paměti velkou schůzi nové »Selské jednoty« na Žofíně roku 1889, v níž byl rozvinut program vyvazení selských dluhů, a sice se opíral — je to zajímavo — o ryze konservativní vzor, o spis barona V o g e l s a n g a, redaktora »Vaterlandu«, jenž žádal v tomto směru rozsáhlou i peněžní pomoc státu, kdežto Sch ä f f l e, býv. rak. ministr v Hohenwartově kabinetu, ve svém zajímavém spise »Die Inkorporierung des Hypothekarkredites« chce tuto otázku řešiti pomocí velkého ústrojí společenstev rolnických, pomocí něčeho, co v jiném směru vlastně dnes již je říšským zákonem u nás zavedeno, ne sice pro tuto vyvazovací otázku dluhovou, nýbrž pro jiné. Český projekt na sjezdu žofínském tedy neopíral se o Sch ä f f l u v vzor, který jest poměrně více liberální, nýbrž o V o g e l s a n g ů v, konservativní. Jest přirozeno, že nebylo možno obejiti otázku dělitelnosti. Jakmile se začne s regulováním dluhů pozemkových, jakmile

veřejnou organizaci nastane přeměna knihovnických dluhů v mírně zúročitelné, ponenáhlu splatné dluhy, musí, dokud toto splácení bude trvati, dělitelnost býti vyloučena mimo zvláštní případy. To, pánové, bylo na tomto sjezdu prohlášeno. A tak do roka po kaceřovaném dotazníku zemského výboru vidíme první pokus selské organizace v Čechách vystupovati s projektem, proti němuž byla hesla dříve navržená v zemědělské radě opravdu nevinnou věcí. Tak z této oposice vlastně vyrostl mnohem ostřejší protiliberální požadavek.

A nyní, pánové, vidíme jistý vzestup, nedá se to popřít. O názorech, které zachvátily nyní zemědělství české, lze říci tolik: Je to doba, kdy se začíná opovrhovati tak zv. prostředky drobnými a kdy se začíná pouze věřiti v t. zv. prostředky velké, ve velkolepou zákonodárnou akci a organizaci. Když člověk v tom žil, má na paměti, jak to rostlo, až konečně došlo k formulování ve známém selském právu p. Šťastného — na jedné straně požadavek vyvazení od něho znova formulován s detaily, na druhé straně selské právo, v němž skombinováno vše, co v tomto oboru bylo v nejrůznějších návrzích řečeno. Ten projekt přišel před zemědělskou radu, přišel před hospodářskou společnost, přišel před sněm. Na některých místech přijat s poklonami pro autora, jinde i bez poklon. V jednom zůstane výsledek všech úvah na všech třech místech stejný: taková velikost projektu, pánové, zarazila i ty kruhy zemědělské, které se již nejdále byly vzdálily od principu, jenž po roce 1848 a v letech 60.—70. byl považován za samospasný, od principu liberálního. Přirozeně, když dojde na realizaci, uvědomí si lidé všechny důsledky a spojitosti a cítí, že zde a jinde by po případě mohlo býti ublíženo i také těm, kterým se má pomoci. A tak, pánové, byl tento návrh vlastně naší českou zemědělsko-politickou peripetií.

Od té chvíle, co se v zemědělské radě, sněmu a hospodářské společnosti celý takový velký projekt najednou musil v úvahu vzítí a určité stanovisko k němu zaujmouti, od té chvíle lze znamenati skutečně, abych tak řekl, ne vzdávání se těch cílů — Bůh chraň — ale jistou větší kritickou střízlivost v jejich pojmání. Již tím, že se před několika lety zavedla u nás anketa zemědělská, přiznáno, že vlastně svých poměrů tak ze základu neznáme, abychom mohli provéstí velkou reformu. Kdybychom je znali, nebyli bychom dělali anketu. Pak ale i pozdější rozhovory ukázaly, že pocítují se velké nesnáze, jak provéstí tak smělé jednotné dílo. Když vezmeme, pánové, do ruky program zemědělsko-politický, který byl vydán českou stranou agrární, vidíme tam jasně stopy tohoto ducha. S upřímností, k jaké cítím se povinen a jakou si snad mohu dovoliti při své úplné nezávislosti na

stranách, vyslovil jsem veřejně, co se mně v tom programu nelíbí, ale vyslovil jsem též upřímně, co se mi v něm líbí a co se mi zdá vysoce důležitým. S jistým klidem a s jistou rozvážností pojímají se právě tyto velké projekty, které očekávají od zákonodárského počínu mocného převratu. Chce se pracovati k jejich uskutečnění, ale neukvapuje se. Ale z programu vidím vyrůstati ještě něco, co nás sblíží s těmi našimi otci po roce 1848 a co nás přece — není to naše zásluha, neboť jsme o to mladší — staví nad ně. Vidíme, že zemědělstvo české, které po prvním těžkém nárazu sklamáni, které mu způsobil nezdar liberálního zákonodárství, až příliš se přichýlilo k víře ve velký převrat, který se jenom zákonem dá docílit, že toto české rolnictvo vrací se s větší vírou v sebe sama také na půdu vlastní pomoci. Pánové, my se nevrátíme nikdy více, doufám, na půdu čirého liberalismu. Nechci nikterak jeho kulturní zásluhy popírat. Kdokoli a kdykoli v českém písemnictví vystoupil proti liberalismu s podezříváním, jako by byl jen tak něčím podloudným, sobeckou zástěrou ve prospěch určitých interesů, všude jsem se tomu opřel. Ale my se na jeho půdu nevrátíme, my z něho vybereme jen to, co vskutku je v něm mravně silné, co může býti podkladem pokroku. A to je duch individuální zodpovědnosti za své vlastní dobro. My žádáme dnes na státu celou řadu opatření, nevzdáváme se naděje, že se nám podaří na podkladě domácích potřeb přetvořiti nynější právo agrární, ale my také budeme postupovati s vědomím, že i pro toto nové agrární právo musí teprve býti vytvořeny nové mravní a intelektuální podmínky v zemědělstvu samém.

Když si dnes vzpomenu na př. na ruch, který se osvědčuje v oboru družstevním, když vzpomenu na jednotlivé vesnice, které jsem s radostí viděl při práci, jak pamatují na konverse dluhů a jiné věci, tu se mi, pánové, zdá, že smím říci, že jsme na počátku nové doby, že jsme na počátku třetího období v proudech zemědělsko-politických, které slučuje snahu a víru v záměrné zasahování veřejné moci s přesvědčením, že zákon zůstává pouhou literou, když mu ducha nedají, kteří jej provádějí. A my musíme to obojí sloučiti. Půjde-li to v řadách starých či v nové politické straně, či nepůjde-li to v nich, půjde-li to v různých táborech či v jednom, pánové, dovolte mi, který jsem prodělal tolik politického stranického života, říci upřímně, že to považuji za podřízené. Ale za nejdůležitější považuji ducha, který se začíná ukazovat, který je mravně plodný, který může nésti mnoho dobrého ovoce. Vždyť, pánové, když se podíváte na různé ty staré návrhy, bylo jich mnoho propracováno? Byla to hesla. Bylo jich mnoho původních na domácí půdě zbudovaných? Vždyť víme, odkud to k nám chodí. Když člověk čte, může ihned označiti autory, ze kterých to

či ono jest opsáno. My musíme i v těchto věcech rozvinouti větší původnost a kritičnost. Důležitou věcí je ovšem, abychom stopovali, co kde je dobrého v zákonodárství agrárním vykonáno v cizině, abychom stopovali soustavně a svědomitě.

Vidím s radostí, že Zemědělská revue moravská běře k tomu náběh, a bylo by to, trvám, velmi důležitě, aby zemědělství české mělo orgán, ve kterém by se soustavně a úplně sledovaly všechny agrárně-politické snahy v cizině, všechny změny v zákonodárství, osnovy a pod. Při nynějším stavu sil a inteligence se to dá docílit a bylo by užitečnější, než leckterý »původní« článek.

Další věc! Mám za to, že musím obrátiti zřetel na to, co bylo zanedbáváno za poslední desetiletí, totiž v mezích svěžího svépomocného ruchu nezapomínati na to, že je třeba vypěstiti rolníka-podnikatele. Na jiném místě jsem se o tom šířeji vyslovil. Ať mi nikdo neříká, že my nejsme pro obchod. To je fráze, čirý fatalismus. X je obchodníkem čilým, ne že to zdědil, že to má »v krvi«, nýbrž že od dětství jest mezi lidmi, kteří ustavičně tak jsou činní, o těch věcech mluví a myslí, o ně se starají. My se ale od školy až příliš navykáme pohlížeti na takové věci jako na něco podřízeného, jako na holé chlebičkářství, jako na interesy neideální, odvykáme si úvaze, že pomocí lepšího zabezpečení svých hmotných interesů nejlépe také jiných ideálů se doděláme. I můžeme také obchodnický se povznést, vychovati a zdokonaliti, když se na to dáme se vši potřebnou opravdovostí.

Končím, pánové. Nám ani liberalismus nepřinesl spásu, nám ani náhlý rozmach pro t. zv. velké problémy nepřinesl ukonejšení, nám je přinese jen inteligence a vytrvalost. A, pánové, žádný pokrok zabezpečený není možný, jak jsem pravil, mimo půdu zdravé, mravní a povznášejší svépomoci.

To, co jsem v řeči své uvedl, jest namnoze kusé. Při obmezeném čase nemohlo býti jinak. Ale myslím, když se tak ve vážné chvíli sejdem a máme na zřeteli budoucí své cíle, že je dobře poohlédnouti se nazpět, že je dobře uvědomiti si minulost, hleděti na ni okem kritickým a čerpati z ní poznání a podněty pro budoucnost a pak hleděti této budoucnosti s jasnější myslí vstříc.